

ธรรมนาวา: การวิเคราะห์เชิงสัญลักษณ์
และอุปมานิทัศน์เชิงภววิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท
Dhammanava: A Semiotic and Ontological Allegory Analysis
in Theravada Buddhist Philosophy

พระมหาสมบุญ ธรรมทินโน สายวรรณ
Phramaha Somboon Dhammadinno Saiwan

วัดป่าไม้แดง ต.หนองบัว อ.ไชยปราการ จ.เชียงใหม่

Wat Pa Mai Daeng, Nong Bua Subdistrict,

Chai Prakan District, Chiang Mai

Corresponding Author, E-mail: somboomsaiwan@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งวิเคราะห์หมโนทัศน์ “ธรรมนาวา” ในฐานะอุปมานิทัศน์เชิงภววิทยา และเครื่องมือทางสัญลักษณ์ ภายในโครงสร้างพุทธปรัชญาเถรวาท โดยก้าวข้ามการตีความเชิงจริยธรรมแบบจารีตไปสู่การวิพากษ์สถานะการเปลี่ยนผ่านทางจิตสำนึก ผลการวิจัยพบว่า “ธรรมนาวา” ทำหน้าที่เป็นระบบสัญลักษณ์ที่บ่งบอกถึงสถานะ “เครื่องมือทางญาณวิทยา” ที่มีลักษณะชั่วคราวและเป็นพลวัต ซึ่งปรากฏชัดในอุปมาเรื่องแพ ที่เน้นย้ำว่าธรรมะคือ “มรรค” หรือกระบวนการ มากกว่าจะเป็น “อัตตะ” หรือจุดหมายในตัวมันเอง การวิเคราะห์เชิงสัญลักษณ์ชี้ให้เห็นว่า “เรือ” (ธรรมะ) คือจุดตัดเชิงโครงสร้าง ที่เชื่อมโยงระหว่างโลกแห่งปรากฏการณ์ (สังสารวัฏ) กับสถานะแห่งความจริงสัมบูรณ์ (นิพพาน) โดยมีติเชิงภววิทยาที่ทำนายสถานะการมีอยู่ของตัวตนผ่านกระบวนการลวงเครื่องมือเมื่อบรรลุเป้าหมาย การสังเคราะห์องค์ความรู้ใหม่ในบทความนี้เสนอ “ตรรกะแห่งการนำพาด้วยปัญญา” เพื่อแสดงให้เห็นว่าอุปมานิทัศน์เรื่องเรือคือกลไกทางปัญญาที่ช่วยจัดการกับผัสสะและเจตจำนงในสถานะการเปลี่ยนผ่าน ของจิตสำนึกได้อย่างเป็นระบบ ซึ่งนับเป็นการยกระดับพุทธธรรมจากมิติของความเชื่อไปสู่มิติของปรัชญาวิเคราะห์ที่ร่วมสมัย

คำสำคัญ : ธรรมนาวา, อุปมานิทัศน์เชิงภววิทยา, สัญลักษณ์, ญาณวิทยาพุทธศาสนา, การข้ามพ้นวิภังข, ตรรกะแห่งการนำพาด้วยปัญญา

Abstract

This academic article analyzes the concept of “Dhammanava” as an ontological allegory and a semiotic tool within the framework of Theravada Buddhist philosophy. It moves beyond traditional moralistic interpretations towards a critical analysis of conscious transition. The findings reveal that “Dhammanava” functions as a semiotic system representing a temporary and dynamic “Epistemic Instrument,” notably illustrated in the Raft Simile. This emphasizes that Dhamma is a methodology rather than an absolute end in itself. From a semiotic perspective, the “Vessel” acts as a structural interface connecting the phenomenal world with the state of absolute reality. The ontological dimension further challenges the existence of the self through the process of instrumental detachment upon reaching the goal. This study synthesizes a new conceptual framework, the “Navigational Logic of Dhamma,” demonstrating that the nautical allegory serves as a cognitive mechanism to systematically manage perception and volition during the liminal state of conscious transformation. Consequently, this article elevates Buddhist doctrine from a dimension of faith to a contemporary analytical philosophy.

Keywords: Dhammanava, Ontological Allegory, Semiotics, Buddhist Epistemology, Liberation, Navigational Logic of Dhamma

บทนำ

การตีความพุทธปรัชญาเถรวาทผ่านอุปมานิทศน์เรื่อง “ธรรมนาวา” หรือเรือแห่งธรรม มิใช่เพียงการเปรียบเทียบเชิงวรรณกรรมเพื่อโน้มน้าวใจในเชิงศีลธรรมเท่านั้น แต่เป็นสัญลักษณ์ที่สำคัญที่สะท้อนถึงโครงสร้างทางญาณวิทยาว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่างเครื่องมือและสถานะแห่งความจริง ในมิติทางปรัชญา อุปมาเรื่องเรือหรือแพปรากฏชัดในคัมภีร์มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก์ ซึ่งพระพุทธองค์ทรงเน้นย้ำถึง “สภาวะเครื่องมือ” ของธรรมะผ่านพุทธพจน์ที่ว่า ธรรมะเปรียบเสมือนแพที่มีไว้เพื่อการข้ามพ้น มิใช่เพื่อการยึดถือ (Thai

Tripitaka, Vol. 12, Sutta 281, pp. 260–261) ข้อความสำคัญนี้กลายเป็นฐานคติที่ทำนายสภาวะการมีอยู่ของตัวตนและการยึดติดในรูปแบบของความรู้ ซึ่งสอดคล้องกับการวิเคราะห์ของ (Phra Brahmagunabhorn (P.A. Payutto), 2012) ที่ระบุว่าธรรมะเป็นเพียง “มรรค” หรือกระบวนการวิธีในการนำพาจิตจากสภาวะหนึ่งไปสู่อีกสภาวะหนึ่ง หาใช่สภาวะสัมบูรณ์ในตัวมันเองไม่

Figure 1: Allegorical Diagram of the “Instrumental Dhamma-vessel” in the Navigational Logic Model

ภาพแสดงอุปมานิทัศน์เชิงระบบของกระบวนการเดินเรือ “ธรรมนาวาเครื่องมือ” (Instrumental Dhamma-vessel) ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของต้นแบบตรรกะแห่งการนำพาเพื่ออิสรภาพทางปัญญา แผนภูมินี้ชี้ให้เห็นถึงความเชื่อมโยงระหว่างการใช้ไตรสิกขา และ โยนิโสมนสิการ (Critical Reflection) ในฐานะหางเสือเพื่อนำทางผ่านสภาวะรอยต่อ (Liminality) ไปสู่ อิสรภาพทางปัญญา (Epistemic Freedom) โดยเน้นย้ำถึงสภาวะการ สละแพ (Releasing the Raft) เพื่อข้ามพ้นความย้อนแย้งของเครื่องมือ

ปัญหาสำคัญที่มักปรากฏในการตีความทางพุทธศาสนาร่วมสมัยคือ การมองธรรมนาวาในลักษณะของ “สิ่งส่งเคราะห์” ภายนอกที่รอคอยการช่วยเหลือ ซึ่งลดทอนมิติเชิงภววิทยาของพุทธปรัชญาให้เหลือเพียงมิติแห่งความเชื่อ ในขณะที่หากพิจารณาผ่านกรอบสัญศาสตร์จะพบว่า “เรือ” คือตัวแทนของระบบระเบียบปฏิบัติที่ต้องอาศัยการจัดการ

เชิงปัญญาอย่างเป็นระบบ (Buddhadasa Bhikkhu, 2005) เคยตั้งข้อสังเกตว่า ธรรมะที่แท้จริงคือหน้าที่หรือการปฏิบัติที่ถูกต้องตามกฎหมายของธรรมชาติ ซึ่งหากเปรียบเป็นเรือ เรือลำนี้ย่อมประกอบขึ้นจากธรรมานุธรรมปฏิบัติที่ต้องอาศัยผู้ขับเคลื่อนนาวา (Navigator) หรือ ผู้ควบคุมการเดินเรือที่มีสติปัญญาในการบริหารจัดการผัสสะที่มากกระทบเปรียบเสมือนคลื่นลมในสังสารวัฏ

ความลุ่มลึกของอุปมานิทัศน์นี้ยังเชื่อมโยงไปถึงสภาวะรอยต่อระหว่างโลกแห่งปรากฏการณ์และโลกแห่งสภาวะความจริงสูงสุดหรือนิพพาน ซึ่ง (Phra Dharmapitaka (P.A. Payutto), 1997) ชี้ให้เห็นว่า กระบวนการ “ข้ามฝั่ง” คือการสลัดพ้นจากอำนาจของตัณหาและอุปาทานที่หน่วงเหนี่ยวให้มนุษย์ติดอยู่ในฝั่งเดิมหรือสังสารวัฏ การที่บทความนี้เลือกใช้คำว่า “ธรรมนาวา” จึงเป็นการมุ่งวิเคราะห์ให้เห็นว่า ในเชิงปรัชญาแล้ว ธรรมะทำหน้าที่เป็น “จุดตัดเชิงโครงสร้าง” ที่เชื่อมโยงระหว่างความทุกข์และการพ้นทุกข์ โดยมีตรรกะแห่งการนำพาด้วยปัญญาเป็นเข็มทิศสำคัญในการกำหนดทิศทางเพื่อไม่ให้พาหนะแห่งปัญหานี้อับปางลงกลางคันด้วยอคติหรือวิปلاสน

อย่างไรก็ตาม บทความวิชาการส่วนใหญ่มักบรรยายถึงธรรมนาวาในเชิงพรรณนาถึงลักษณะของเรือมากกว่าการวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ถึงสถานะทางภววิทยาของพาหนะ บทความวิจัยนี้จึงมุ่งอุดช่องโหว่ทางวิชาการดังกล่าว ด้วยการตั้งคำถามสำคัญว่า ธรรมนาวาในฐานะอุปมานิทัศน์เชิงสภาวะมีบทบาทอย่างไรในการสร้างระบบระเบียบทางปัญญาเพื่อการข้ามพ้น และในท้ายที่สุด เมื่อการข้ามฝั่งบรรลุผลแล้ว สถานะของความรู้ที่เคยเป็นเรื่อนั้นจะถูกนิยามใหม่ในเชิงพุทธปรัชญาอย่างไร การศึกษานี้จึงเป็นการยกระดับบทวิเคราะห์พุทธธรรมให้มีความเป็นวิชาการที่ลุ่มลึก สอดคล้องกับมาตรฐานทางปรัชญาที่เน้นการตั้งคำถามถึงรากฐานของความรู้และความจริง

เนื้อเรื่อง

ธรรมนาวาในฐานะอุปมานิทัศน์เชิงสภาวะและโครงสร้างทางสัญศาสตร์

ในการพิเคราะห์พุทธปรัชญาเถรวาทผ่านมิติด้านสัญศาสตร์ (Semiotics) มโนทัศน์เรื่อง “ธรรมนาวา” มิได้ดำรงอยู่เพียงในฐานะพาหนะเชิงวัตถุ แต่ทำหน้าที่เป็น “สัญลักษณ์” (Sign) ที่ระบุถึงระบบระเบียบปฏิบัติเพื่อการเปลี่ยนผ่านสภาวะทางจิต จากการวิเคราะห์เนื้อหาใน **ออลคัททูปมสูตร** พบว่าเรือหรือแพเป็นสัญลักษณ์ของ “เครื่องมือชั่วคราว” ที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อวัตถุประสงค์เฉพาะกิจ (Thai Tripitaka, Vol. 12, Sutta 281,

pp. 260–261) คือการข้ามพ้นจากฝั่งแห่งความทุกข์ (สังสารวัฏ) ไปสู่ฝั่งแห่งความดับทุกข์ (นิพพาน) ซึ่งในเชิงสัญลักษณ์นั้น “เรือ” คือตัวแทนของมรรควิธีที่เชื่อมโยงโลกแห่งปรากฏการณ์เข้ากับสภาวะแห่งความจริงสัมบูรณ์

สภาวะที่พุทธปรัชญาเน้นย้ำเรื่องการไม่ยึดติดใน ‘แพ’ เมื่อข้ามฝั่งได้แล้วนั้น มีสอดคล้องเชิงโครงสร้างกับข้อวิพากษ์ทางญาณวิทยาของ อิมมานูเอล คานท์ ในเรื่องขีดจำกัดของเหตุผล โดยเฉพาะการจำแนกระหว่าง ปรากฏการณ์ (Phenomena) ซึ่งเป็นโลกที่เรารับรู้ผ่านเครื่องมือและผัสสะ กับ สิ่งในตัวเอง (Noumena) ซึ่งเป็นความจริงแท้ที่อยู่พ้นไปจากสัญญะและการตีความ (Kant, 1781/1998) ธรรมนาวาในนัยนี้จึงมิใช่ความจริงสูงสุดในตัวมันเอง แต่เป็นเพียงโครงสร้างทางประสบการณ์ (Schema) ที่พาผู้ปฏิบัติไปสู่จุดที่ ‘เหตุผลและภาษา’ ไม่สามารถนิยามได้อีกต่อไป (Guyer, 2006)

หากพิจารณาผ่านกรอบคิดของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) จะเห็นว่าองค์ประกอบของเรือแต่ละส่วนสามารถถอดรหัสออกมาเป็นหลักปฏิบัติทางจริยศาสตร์ได้อย่างเป็นระบบ เช่น ความเพียรคือแรงส่งในการพาย สติคือผู้คอยระวังคลื่นลม และปัญญาคือหางเสือที่คอยค้ำยให้เรือมุ่งตรงสู่เป้าหมาย (Phra Brahmagunabhorn (P.A. Payutto), 2012) การมองธรรมะเป็นระบบโครงสร้างเช่นนี้ช่วยเปลี่ยนสถานะของพุทธธรรมจากการเป็น “คำสอนเพื่อการกราบไหว้” มาสู่การเป็น “เทคโนโลยีทางปัญญา” ที่ต้องอาศัยการลงมือกระทำอย่างเป็นพลวัต ซึ่งสอดคล้องกับทัศนะของพระธรรมโกศาจารย์ (เงื่อม อินทปญฺโญ) หรือ ท่านพุทธทาส ที่ชี้ให้เห็นว่าธรรมะคือหน้าที่ หรือระบบการจัดการชีวิตให้สอดคล้องกับกฎธรรมชาติ เพื่อให้มนุษย์สามารถประคอง “เรือชีวิต” ของตนให้รอดพ้นจากกระแสแห่งอุปาทานที่พยายามจะฉุดรั้งให้พาหนะอัปปางลง (Buddhadasa Bhikkhu, 2005)

นอกจากนี้ ในมิติทางสัญลักษณ์ ธรรมนาวา มิได้เป็นเพียง “รูปสัญลักษณ์” (Signifier) ที่แทนค่าการปฏิบัติธรรม แต่ยังทำหน้าที่เป็น “ระบบรหัสผ่าน” (Code System) ที่ต้องอาศัยการตีความเชิงพลวัต การที่พุทธปรัชญาเน้นย้ำเรื่องหางเสือ (ปัญญา) และใบเรือ (เจตจำนง) สะท้อนให้เห็นว่า “ความหมาย” ของธรรมะไม่ได้อยู่ที่ตัวคำสอนเอง แต่อยู่ที่ “ความสัมพันธ์เชิงปฏิบัติการ” (Operational Relationship) ระหว่างผู้ใช้และเครื่องมือ หากปราศจากการจัดการเชิงปัญญา (Yoniso-manasikara) เรือย่อมกลายเป็นเพียงท่อนไม้ที่ลอยคว้างกลางมหาสมุทร การวิเคราะห์ในมิตินี้จึงช่วยให้เห็นว่า พุทธปรัชญามอง “ความรู้” เป็นสิ่งที่ต้องมีการจัดระเบียบโครงสร้าง (Structured Knowledge) เพื่อใช้ใน

การทลายโครงสร้างของความทุกข์ในท้ายที่สุด

ในมิติเชิงลึก ธรรมนาวายังทำหน้าที่เป็น “โครงสร้างการจัดการประสบการณ์” (Experiential Organizing Structure) การที่บทความนี้ระบุว่าเรือประกอบขึ้นจากธรรมานุธรรมปฏิบัติ มิใช่เพียงการรวมตัวของหลักการแบบสถิต แต่คือการสร้าง “ปรางคารทางปัญญา” (Epistemic Hull) ที่ต้องมีความมั่นคงพอจะทนทานต่อแรงปะทะของ “กระแสธารแห่งปัญหา” (Problematic Situation) ซึ่งปรากฏชัดในรูปของวิชาและความทุกข์ การวิเคราะห์เชิงสัญลักษณ์ชี้ให้เห็นว่า “ทางเสือ” หรือ โยนิโสมนสิการ มิได้ทำงานเพียงลำพัง แต่ต้องสัมพันธ์กับ “ใบเรือ” ซึ่งหมายถึง เจตจำนงและการปฏิบัติ (Praxis/Will) หากขาดใบเรือ ผู้ขับเคลื่อนนาวา (Navigator) ย่อมไร้แรงขับเคลื่อน และหากขาดทางเสือ ผู้ควบคุมการเดินเรือ ย่อมไร้ทิศทาง สถานะนี้สะท้อนถึงระบบรหัสผ่าน (Code System) ในพุทธปรัชญาที่มองว่าการบรรลุธรรมคือผลลัพธ์ของการจัดวาง “องค์ประกอบเชิงฟังก์ชัน” ให้ทำงานสอดประสานกันอย่างลงตัว การประกอบเรือลำนี้จึงเป็นบททดสอบการจัดการกับผัสสะที่มากกระทบเปรียบเสมือนคลื่นลม ซึ่งในทางสัญลักษณ์ถือเป็นการจัดการกับ “สัญญาณรบกวน” (Noise) เพื่อรักษาความบริสุทธิ์ของ “สาร” (Message) คือความหลุดพ้นนั่นเอง

ความลุ่มลึกเชิงภววิทยาของอุปมานิทัศน์นี้ยังปรากฏในสถานะที่เรียกว่า “ความสัมพันธ์ระหว่างเรือกับผู้เดินทาง” ในขณะที่เรือกำลังลอยล้าอยู่กลางน้ำ ผู้เดินทางและเรือมีความสัมพันธ์กันในเชิงพึ่งพาอาศัยอย่างยิ่งยวด แต่สถานะนี้กลับเป็นสภาวะรอยต่อ (Liminality) ที่ไม่มั่นคงและมีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ตามที่พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) ได้อธิบายไว้ว่า การปฏิบัติธรรมคือกระบวนการพัฒนาที่ต่อเนื่องและไม่หยุดนิ่ง (Phra Dhammapitaka (P.A. Payutto), 1997) การอยู่บนเรือจึงเป็นบททดสอบการจัดการกับผัสสะที่มากกระทบในทุกขณะจิต ธรรมนาวาในมิตินี้จึงทำหน้าที่เป็นจุดตัดเชิงโครงสร้างที่บังคับให้ปัจเจกบุคคลต้องสละความยึดมั่นใน “ฝั่งเดิม” และมุ่งหน้าสู่ “ฝั่งใหม่” โดยใช้ความรู้และความเข้าใจเป็นเครื่องนำทางอย่างเป็นตรรกะ

ดังนั้น การศึกษามโนทัศน์ธรรมนาวาจึงเป็นการยกระดับพุทธธรรมสู่มิติเชิงวิพากษ์ว่าด้วยเรื่อง “สภาวะของการเปลี่ยนผ่าน” ซึ่งแสดงให้เห็นว่ากระบวนการพ้นทุกข์ไม่ใช่เรื่องบังเอิญหรือการรอคอยความเมตตาจากสิ่งภายนอก หากแต่เป็นผลลัพธ์ของการจัดวางโครงสร้างทางปัญญาอย่างเป็นระบบ เพื่อนำพาจิตสำนึกจากโลกแห่งความวุ่นวายไปสู่โลกแห่งความสงบระงับอย่างมีจุดมุ่งหมายและมีประสิทธิภาพ

การวิเคราะห์ธรรมนาวาผ่านแนวคิดเครื่องมือนิยม (Instrumentalism) และสภาวะรอยต่อเชิงภววิทยา (Ontological Liminality)

การขยายพรมแดนแห่งการตีความธรรมนาวา บทความนี้ขอเสนอการพิจารณาผ่านกรอบทฤษฎี เครื่องมือนิยม (Instrumentalism) ของ จอห์น ดิวอี้ (John Dewey) ซึ่งมองว่าแนวคิดหรือทฤษฎีมิใช่ความจริงสัมบูรณ์ในตัวเอง แต่เป็น “เครื่องมือ” (Tools) สำหรับการแก้ปัญหาหรือการปรับตัวของมนุษย์ต่อโลก (Dewey, 1925/1929) เมื่อนำมาเทียบเคียงกับอุปมาเรื่องแพในพระสูตร จะพบความสอดคล้องอย่างมีนัยสำคัญว่า ธรรมะมีสถานะเป็น “นวัตกรรมทางปัญญา” (Thai Tripitaka, Vol. 12, Sutta 281, pp. 260–261) ที่มีค่าตามประโยชน์ใช้สอย (Utility) เพื่อเป้าหมายคือการข้ามพ้นความทุกข์ การติดค้างอยู่กับตัวเรือหลังจากถึงฝั่งแล้ว จึงถือเป็นความล้มเหลวทางญาณวิทยาในการแยกแยะระหว่าง “วิธีการ” และ “เป้าหมาย” ซึ่ง ดิวอี้ (Dewey) เน้นย้ำว่าเครื่องมือจะมีความหมายก็ต่อเมื่อมันทำงานสัมพันธ์กับสถานการณ์ (Situation) เมื่อสถานการณ์เปลี่ยน (เช่น ข้ามฝั่งได้แล้ว) เครื่องมือย่อมต้องถูกนิยามใหม่หรือละวางลง (Dewey, 1938)

นอกจากนี้ การคงอยู่บนเรือกลางมหาสมุทรยังสอดคล้องกับทฤษฎี สภาวะรอยต่อ (Liminality) ในเชิงมานุษยวิทยาและปรัชญา ซึ่งอธิบายถึงสภาวะ “ระหว่างกลาง” ที่ปัจเจกบุคคลได้ละอัตลักษณ์เดิมแต่ยังไม่ถึงสภาวะใหม่ ตามทัศนะของ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) (Phra Brahmagunabhorn (P.A. Payutto), 2012) สภาวะรอยต่อบนธรรมนาวานี้คือช่วงเวลาวิกฤตที่สุด เพราะเป็นจุดที่จิตต้องเผชิญกับความไม่แน่นอนและการสลายตัวของตัวตน (อนัตตา) การประคองเรือในสภาวะนี้จึงไม่ใช่แค่การรักษารูปแบบศีลธรรม แต่คือการบริหารจัดการสภาวะรอยต่อให้เกิดการเปลี่ยนผ่านเชิงภววิทยาอย่างสมบูรณ์

ในการขยายความเรื่อง สภาวะรอยต่อ (Liminality) ช่วงเวลาที่อยู่บนเรือคือสภาวะที่เรียกว่า “Betwixt and Between” คือสภาวะที่บุคคลได้สลัดพ้นจากตัวตนในฝั่งเดิม (สภาวะปุถุชน) แต่ยังไม่ถึงฝั่งใหม่ (สภาวะอริยะ) ซึ่งในเชิงปรัชญาการศึกษานั้น ดิวอี้ (Dewey) มองว่านี่คือช่วงเวลาแห่งการเรียนรู้ที่แท้จริง (Reflective Thinking) เพราะเป็นจุดที่เกิดวิกฤตทางความคิด (Cognitive Conflict) บังคับให้บุคคลต้องใช้ “เครื่องมือทางปัญญา” อย่างเต็มศักยภาพเพื่อความอยู่รอด การคงอยู่บนธรรมนาวาจึงไม่ใช่สภาวะการพักผ่อนเชิงศีลธรรม แต่คือการบริหารจัดการ “ความย้อนแย้งเชิงเครื่องมือ” (Paradox

of Tool) ที่ว่าเครื่องมือยิ่งทรงพลังเท่าใด ความเสี่ยงในการยึดติด (Attachment) ก็ยิ่งมีมากขึ้นเท่านั้น การรักษาดุลยภาพระหว่างการใช้ประโยชน์จากเรือและการเตรียมพร้อมที่จะสละเรือ จึงเป็นหัวใจสำคัญของการเปลี่ยนผ่านเชิงภววิทยา (Ontological Transition) ที่บทความนี้มุ่งนำเสนอ

อย่างไรก็ตาม มโนทัศน์ที่บทความนี้เรียกว่า “ตรรกะแห่งการนำพาด้วยปัญญา” จึงเป็นจุดตัดสำคัญที่แสดงให้เห็นว่า เรือมิได้มีสถานะเป็นเพียงพาหนะ แต่คือระบบปฏิบัติการทางปัญญาที่ต้องทำงานสัมพันธ์กับเจตจำนงของผู้ปฏิบัติ การนำพานี้ต้องอาศัยทั้ง “ความจำเป็นเชิงเครื่องมือ” และ “การละวางเชิงอุดมการณ์” ไปพร้อมกัน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของพระธรรมโกศาจารย์ (เงื่อม อินทปญโญ) ที่เน้นย้ำเรื่องการไม่ยึดมั่นถือมั่นแม้แต่ในตัวธรรมะเอง เมื่อเรือพาไปถึงฝั่งเป้าหมาย (Buddhadasa Bhikkhu, 2005) ตรรกะนี้จะสมบูรณ์ได้ก็ต่อเมื่อผู้ใช้สามารถปล่อยมือจากเครื่องมือเหล่านั้นได้โดยไม่เกิดอุปาทานใหม่ สอดคล้องกับแนวคิดของ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ที่ระบุว่าการเรียนรู้ที่แท้จริงต้องนำไปสู่อิสรภาพจากการยึดมั่นในเครื่องมือ (Phra Dharmapitaka (P.A. Payutto), 1997)

ดังนั้น ธรรมนาวาในมิตินี้จึงทำหน้าที่เป็น “พื้นที่เชิงปรัชญา” ที่บีบให้ผู้ปฏิบัติหน้าที่ต้องพิจารณาสถานะของตนเองอย่างต่อเนื่อง ยกกระดับให้เห็นว่า พุทธปรัชญาเถรวาทมีพลวัตสอดคล้องกับแนวคิดปรัชญาร่วมสมัยในการตั้งคำถามถึงสถานะของความรู้และความจริงอย่างเป็นระบบ

มิตีเชิงสหวิทยาการ: จากเทคโนโลยีปัญญาชั่วครวสู่สภาวะอัตตาริปไตยทางจิตวิญญาณ

เมื่อพิจารณาผ่านกรอบ ต้นแบบตรรกะแห่งการนำพาเพื่ออิสรภาพทางปัญญา (Figure 2) จะพบว่าสภาวะรอยต่อ (Liminality) บนเรื่อนั้นมีพลวัตสำคัญที่เรียกว่า “ความยืดหยุ่นในการรู้คิด” (Meta-cognitive Resilience) ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดสัจนิยมเชิงวิพากษ์ (Critical Realism) ในมิตินี้ การเรียนรู้บนธรรมนาวาจึงมิใช่การท่องจำแผนที่ แต่คือการฝึกทักษะการ “รู้เท่าทันเครื่องมือ” (Instrumental Awareness) เพื่อไม่ให้ผู้เดินทางตกเป็นทาสของพาหนะที่ตนเองสร้างขึ้น

ข้อเสนอของบทความนี้ยังเชื่อมโยงไปถึง “อภิปรัชญาแห่งการละวาง” (Meta-physics of Letting Go) ซึ่งมองว่าเป้าหมายสุดท้ายคือ “อัตตาริปไตยทางจิตวิญญาณ”

(Bio-Spiritual Autonomy) หรือการเป็นอิสระจากเครื่องมือทั้งปวง สถานะนี้เกิดขึ้นเมื่อผู้เดินทางสามารถเปลี่ยนผ่านจาก “การยึดถือสมมติ” ไปสู่ “การบรรลุวิมุตติ” ได้อย่างสมบูรณ์ การสังเคราะห์ร่วมกับแนวคิดเครื่องมือนิยมของดิวอี้ (Dewey) ช่วยให้เห็นว่า ความเป็นสากลของพุทธปรัชญาอยู่ที่การมองเห็น “ความล้มเหลวเชิงภววิทยา” หากมนุษย์ยังคงแบกรื้อไว้บนบ่าหลังถึงฝั่งแล้ว ซึ่งถือเป็นอุปสรรคสำคัญที่ทำให้มนุษย์ไม่สามารถเข้าถึงอิสรภาพทางปัญญาที่แท้จริง

การวิเคราะห์และวิพากษ์แนวคิดทางปรัชญา

จากการพิจารณาโน้ตศัณฐรณาวาผ่านอุปมาเรื่องแพใน อลคัทฑูปมสูตร (Thai Tripitaka, Vol. 12, Sutta 281, pp. 260–261) นำไปสู่ประเด็นวิพากษ์สำคัญในทางญาณวิทยาว่าด้วยสถานะของเครื่องมือ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดเครื่องมือนิยม (Instrumentalism) ของ จอห์น ดิวอี้ (John Dewey) ที่มองว่าความรู้มีใช้สำเร็จรูปที่ดำรงอยู่เป็นอิสระ แต่มีค่าตามประโยชน์ใช้สอยในสถานการณ์เฉพาะ (Dewey, 1938) การวิพากษ์ในมิตินี้แสดงให้เห็นว่า “ธรรมะ” ในฐานะเรื่องมิได้มีเป้าหมายเพื่อการสะสมเนื้อหาทางทฤษฎี แต่มีไว้เพื่อแก้ปัญหาภววิทยาคือความทุกข์ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ (Sornsamdaeng, 2021) ที่พบว่าการสื่อสารพุทธธรรมผ่านสัญลักษณ์ในโลกสมัยใหม่จะสัมฤทธิ์ผลได้ก็ต่อเมื่อผู้รับสารมองเห็น “ฟังก์ชัน” ของธรรมะในการจัดการวิกฤตชีวิตมากกว่าการท่องจำหลักการ

อย่างไรก็ตาม จุดที่บทความนี้ต้องการวิพากษ์คือ “ภาวะย้อนแย้งของการยึดติด” (The Paradox of Attachment) แม้เรื่องจะเป็นสิ่งจำเป็น แต่การแบกรื้อไว้บนบ่าหลังข้ามฝั่งแล้วกลับกลายเป็นอุปสรรคทางปัญญา ซึ่งประเด็นนี้สอดคล้องกับแนวคิดของ พระธรรมโกศาจารย์ (เงื่อม อินฺทปญฺโญ) หรือ ท่านพุทธทาส (Buddhadasa Bhikkhu, 2005) ในเรื่อง “ความว่าง” (Sunnata) ที่ชี้ให้เห็นว่าแม้แต่ความยึดมั่นในตัวพุทธศาสนาเองก็สามารถกลายเป็นกรงขังทางอุดมการณ์ได้ หากพิจารณาเปรียบเทียบกับแนวคิดสัจนิยมเชิงวิพากษ์ (Critical Realism) จะพบว่าธรรมนาวาทำหน้าที่เป็น “โครงสร้างเชิงความหมาย” (Semantic Structure) ที่ช่วยให้จิตสามารถจำแนกสภาวะรอยต่อ (Liminality) ได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับข้อเสนอของ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ที่ระบุว่าการศึกษาหรือไตรสิกขาคือกระบวนการพัฒนาที่ต้องอาศัย “สมมติ” เป็นฐานเพื่อเข้าถึง “วิมุตติ” (Phra Brahmagunabhorn (P.A. Payutto), 2012)

นอกจากนี้ การวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ยังพบว่า “ตรรกะแห่งการนำพา” ในพุทธปรัชญามีความลุ่มลึกกว่าเครื่องมือนิยมกระแสหลัก เนื่องจากเน้นที่การ “ทำลายเครื่องมือ” เมื่อบรรลូវัตถุประสงค์ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยทางปรัชญาเปรียบเทียบของ (Loy, 2003) ที่ตั้งข้อสังเกตว่าพุทธปรัชญาคือ “อภิปรัชญาแห่งการละวาง” (Metaphysics of Letting Go) ในขณะที่ปรัชญาตะวันตกส่วนใหญ่มีมุมมองเน้นการสร้างระบบความรู้ที่มั่นคงถาวร การวิพากษ์ในหัวข้อนี้นำไปสู่ข้อสรุปว่า ธรรมนาวาในโลกปัจจุบันต้องถูกตีความใหม่ในฐานะ “ตรรกะเชิงกระบวนการ” (Procedural Logic) ที่ไม่ได้สอนให้มนุษย์เชื่อ แต่สอนให้มนุษย์ “ใช้” และ “สละ” เพื่อเข้าถึงอิสรภาพที่แท้จริง ซึ่งประเด็นนี้สอดคล้องกับแนวคิดของ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) (Phra Dharmapitaka (P.A. Payutto), 1997) ที่เน้นเรื่องการศึกษาเพื่อความเป็นอิสระทางปัญญาอย่างยั่งยืน

องค์ความรู้และข้อเสนอทางปรัชญา

จากการวิเคราะห์และวิพากษ์มนทัศน์ธรรมนาวาผ่านมุมมองปรัชญาเปรียบเทียบนำไปสู่การสร้างองค์ความรู้ที่เรียกว่า “ต้นแบบตรรกะแห่งการนำพาเพื่ออิสรภาพทางปัญญา” (Navigational Logic for Epistemic Freedom Model) ซึ่งเป็นการสังเคราะห์ร่วมกันระหว่างพุทธปรัชญาเถรวาทและแนวคิดเครื่องมือนิยม ข้อเสนอหลักของบทความนี้คือการมองว่า “ความรู้” หรือ “ธรรมะ” มิใช่เป้าหมายสุดท้ายในตัวเอง (End-in-itself) แต่มีสถานะเป็นเพียงกระบวนการนำพา (Process-of-conveyance) ที่ต้องมีการสละทิ้งเมื่อบรรลូវัตถุประสงค์ องค์ความรู้นี้ช่วยทลายมายาคติของการยึดติดในอุดมการณ์ทางศาสนาและวิชาการ โดยเปลี่ยนจุดเน้นจากการ “ครอบครองความรู้” ไปสู่การ “ใช้ความรู้เพื่อปลดปล่อยตนเอง” ซึ่งถือเป็นหัวใจสำคัญของญาณวิทยาพุทธศาสนาที่สอดคล้องกับสถานะโลกสมัยใหม่ อย่างไรก็ตามในมิติที่เกี่ยวข้องกับศาสตร์ต่างๆ บทความนี้มีข้อเสนอทางปรัชญาที่สำคัญ ดังนี้

1) ด้านปรัชญา วัฒนธรรม และศาสนา: เสนอให้มีการรื้อฟื้นแนวคิด “อภิปรัชญาแห่งการละวาง” (Metaphysics of Letting Go) เพื่อให้สังคมเข้าใจว่าความเข้มแข็งของวัฒนธรรมและศาสนาไม่ได้อยู่ที่การรักษาจารีตแบบตายตัว แต่อยู่ที่ความสามารถในการปรับใช้เครื่องมือทางปัญญาให้เข้ากับยุคสมัยโดยไม่สูญเสียเป้าหมายคือการดับทุกข์

2) **ด้านพุทธศาสนา:** ข้อเสนอในการตีความ “ธรรมนาวา” ให้เป็น “เทคโนโลยีทางจิตปัญญา” (Intellectual Technology) ที่เน้นการทำงานของโยนิโสมนสิการในฐานะเครื่องมือตรวจสอบตนเอง มากกว่าการเป็นสถาบันทางความเชื่อที่เน้นเพียงความศรัทธา

3) **ด้านศึกษาศาสตร์:** การยกระดับการจัดการเรียนรู้จาก “Content-based” ไปสู่ “Navigation-based Learning” โดยมุ่งเน้นให้ผู้เรียนสามารถสร้าง “แพ” หรือเครื่องมือเชิงวิพากษ์ของตนเองได้ เพื่อให้สามารถเอาตัวรอดในมหาสมุทรแห่งข้อมูลข่าวสารที่เชี่ยวกรากในปัจจุบัน การเปลี่ยนผ่านจาก Content-based ไปสู่ Navigation-based Learning มีนัยสำคัญต่อการสร้าง “ความยืดหยุ่นเชิงภววิทยา” (Ontological Flexibility) โดยมุ่งเน้นให้ผู้เรียนมีทักษะในการสร้าง “แพ” ของตนเองขึ้นมาจากมหาสมุทรแห่งข้อมูลข่าวสาร ครุจึงมิใช่ผู้มอบเรือลำใหญ่ให้ แต่คือผู้สอนตรกระการต่อเรือและการเดินเรือ

4) **ด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์:** การนำตรกระการเดินเรือมาใช้เป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์ท่าทีทันอุดมการณ์และมายาคติทางสังคม ช่วยให้ปัจเจกบุคคลมีสภาวะรอยต่อ (Liminality) ที่เข้มแข็ง ไม่ตกเป็นทาสของวาทกรรมหรือระบบโครงสร้างทางสังคมที่บิดเบือน โดยใช้ปัญญาเป็นเครื่องนำทางไปสู่เสรีภาพที่แท้จริง

ตรกระการเดินเรือช่วยให้ปัจเจกบุคคลมีสภาวะรอยต่อที่เข้มแข็ง (Liminality) จนสามารถวิพากษ์วาทกรรมหรือระบบโครงสร้างที่กดทับได้โดยไม่สูญเสียเข็มทิศเชิงศีลธรรม การมีปัญญาเป็นเครื่องนำทางในลักษณะนี้จึงเป็นการสร้างเสรีภาพที่แท้จริงที่ไม่ได้เกิดจากการแยกตัวออกจากสังคม แต่เกิดจากการ “อยู่บนเรือ” อย่างมีสติและ “สละเรือ” ได้อย่างสง่างาม

5) **ด้านสหวิทยาการด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์:** การบูรณาการพุทธปรัชญากับปรัชญาตะวันตก (เช่น Dewey) เพื่อสร้างชุดเครื่องมือในการเฝ้าระวังจิตวิญญาณมนุษย์ในสังคมร่วมสมัยที่กำลังเผชิญกับความสับสนเชิงคุณค่า โดยใช้ตรกระแห่งการปล่อยวางเป็นเข็มทิศสำคัญ

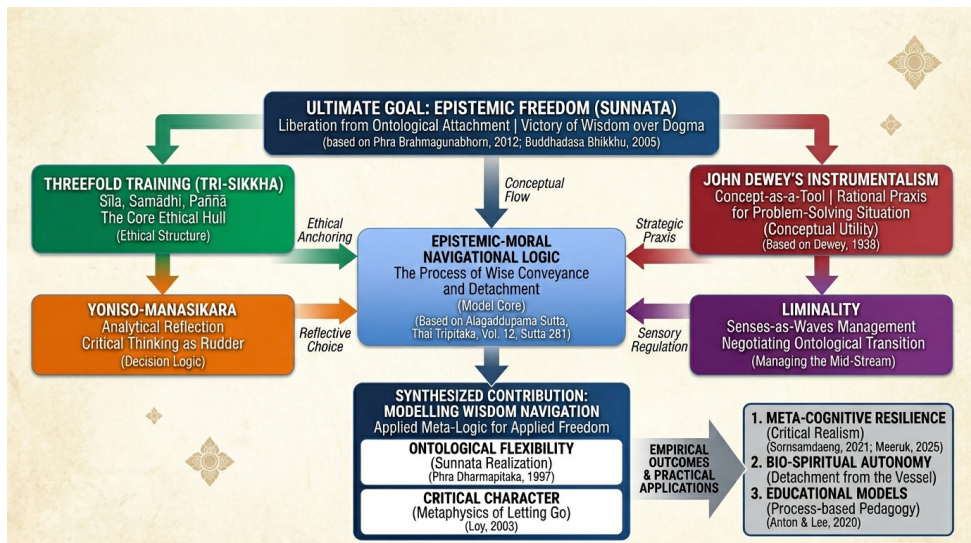

Figure 2: Systemic Synthesis and Theoretical Model of the “Navigational Logic for Epistemic Freedom”

แผนภูมิแสดงความเชื่อมโยงระหว่าง “กระแสธารแห่งปัญหา” (Problematic Situation) ที่ต้องใช้ “ธรรมนาวา” (Instrumental Dhamma) เป็นเครื่องมือในการจัดการ และสิ้นสุดที่ “การสละแพ” (Detachment) เพื่อเข้าถึงฝั่งแห่งอิสรภาพทางปัญญา (Epistemic Freedom) ที่ไร้ซึ่งการยึดติดในเครื่องมือ แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์เชิงกระบวนการระหว่างการสร้างความยืดหยุ่นในการรู้คิด (Meta-cognitive Resilience) และการเปลี่ยนผ่านทางภววิทยา (Ontological Transition)

สรุป

การวิเคราะห์หมโนทัศน์ “ธรรมนาวา” ชี้ให้เห็นว่าพุทธปรัชญาเถรวาทมิใช่เพียงอุปมาที่ศรัทธาเชิงวรรณกรรม และมิได้ดำรงอยู่เพียงในฐานะชุดคำสอนเชิงจริยธรรมที่หยุดนิ่ง หากแต่มีโครงสร้างเป็น “ตรรกะแห่งการนำพา” (Navigational Logic) ที่ทรงพลังและเป็นสากล การนำแนวคิดเครื่องมือนิยมของ จอห์น ดิวอี้ (John Dewey) มาวิพากษ์ร่วมกับคำสอนของ พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) และ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) ช่วยยืนยันสถานะของธรรมะในฐานะ “เทคโนโลยีทางปัญญา” ที่มีไว้เพื่อแก้ปัญหาวิกฤตแห่งภววิทยา (Ontological Crisis) โดยเน้นย้ำว่าเครื่องมือทุกชนิด ไม่ว่าจะเป็นทฤษฎี

ทางปรัชญาหรือหลักปฏิบัติทางศาสนาแล้วมีช่วงเวลาแห่งการทำงานตามประโยชน์ใช้สอย (Functional Lifespan)

ท้ายที่สุด องค์ความรู้ “ต้นแบบตรรกะแห่งการนำพาเพื่ออิสรภาพทางปัญญา” (Figure 2) ได้เสนอทางออกให้แก่มนุษย์ในสังคมร่วมสมัยที่มักติดกับดักของอุดมการณ์และความรู้อย่างสุดโต่ง จึงสรุปว่า “การข้ามฝั่งที่สมบูรณ์” มิใช่การครอบครองเรือที่แข็งแกร่งที่สุด หรือการยึดถือแผนที่ละเอียดที่สุด แต่คือสถานะแห่งความกล้าหาญทางปัญญาที่จะปล่อยมือจาก “ธรรมนาวา” เมื่อถึงเวลาอันควร เพื่อสัมผัสกับ อิสรภาพทางปัญญา (Epistemic Freedom) ที่แท้จริง อันเป็นการเปลี่ยนผ่านจากสถานะของผู้แบกหามเครื่องมือไปสู่สถานะของผู้เข้าถึงความจริงที่ไร้การยึดติด ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดที่ทั้งพุทธศาสนาและปรัชญาแห่งการตื่นรู้มุ่งหมาย ทั้งช่วยยืนยันว่าพุทธปรัชญาเถรวาทมีตรรกะที่เป็นสากล การข้ามฝั่งที่สมบูรณ์จึงมิใช่การมีเรือที่แข็งแกร่งที่สุด แต่คือการมีความกล้าหาญที่จะปล่อยมือจากเรือลำนั้นเพื่อสัมผัสกับอิสรภาพที่แท้จริงบนฝั่งโน้น อันเป็นการเปลี่ยนผ่านจากการยึดมั่นในสมมติบัญญัติไปสู่ความสว่างไสวของปัญญาที่ไร้ขอบเขตอย่างยั่งยืน

References

- Buddhadasa Bhikkhu. (2005). *Handbook for Mankind*. Buddhadasa Indapanno Archives.
- Dewey, J. (1938). *Logic: The Theory of Inquiry*. Henry Holt and Company.
- Guyer, P. (2006). *Kant*. London: Routledge.
- Kant, I. (1998). *Critique of pure reason* (P. Guyer & A. W. Wood, Trans. & Eds.). Cambridge University Press. (Original work published 1781).
- Phra Brahmagunabhorn (P.A. Payutto). (2012). *Buddhadhamma: Natural Laws and Values for Life* (G.A. Olson, Trans.). Buddhadhamma Foundation.
- Phra Dharmapitaka (P.A. Payutto). (1997). *Buddhist Solutions for the Twenty-First Century*. Buddhadhamma Foundation.